

ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасне українське суспільство, яке часто називають перехідним, вражає дослідників своєю невизначеністю, постмодерністю. Ні правлячі сили, ні виборці не можуть збагнути основні пріоритети суспільного розвитку на рівні осмислених програм. Але на інтуїтивному рівні якась узгодженість між “верхами і низами”, “Заходом і Сходом” досягається і прогнози соціологів щодо результатів виборів підтверджуються. Спроби пояснити ці результати наближенням до європейських стандартів нічого не дають. Адаже в Європі партії змагаються за розміри податків і соціальних виплат згідно зі своїми лівими чи правими орієнтаціями, а в Україні під час дострокових виборів до Верховної Ради 2007 р. максимум голосів одержали дві праві партії під лівими гаслами.

Тому доцільно реконструювати глибинні мотиви відповідної соціальної поведінки. Як зазначав В.І.Шинкарук, відчуття причетності людини до суспільного цілого визначається світоглядом, а зміст цього суспільного цілого “найбільш повно і органічно закарбовується в його культури” [5, 11]. І тоді з’ясовується, що світогляд дорослих українських громадян, незважаючи на шалений натиск різних містичних пропозицій, лишається матеріалістичним. В оцінці мотивів діяльності більшості політичних діячів наші громадяни впевнено вбачають економічні інтереси, а не прояви злої волі сатани чи космічного духу.

Світоглядні та ціннісні орієнтири систематизують культуру, заповнюють лакуни в ній універсальними схемами, які сформувались у дуже далекі часи. І це дуже добре видно в сучасній культурі України, в якій зруйновано технологічну підсистему індустріального рівня культури, на символічному полі культури панує американізована масова культура, а люди і далі користуються радянськими формулами в оцінюванні державних діячів, які повинні дбати про трудящих, новонароджених та пенсіонерів.

Відповідно і політичні діячі змагаються в обіцянках збільшити виплати на новонароджених дітей, не звертаючи увагу на те, що в США такі виплати взагалі відсутні.

Довір'я до держави і керівників, які її очолюють, має не тільки радянське коріння. Є ще глибша мотивація, яку можна назвати “візантійською традицією”. Вона полягає у визнанні божественного статусу правителя. Якщо в Англії ще 1609 р. парламент ухвалив рішення про відсутність у короля божественних ознак, то у Росії уявлення про божественність царя зберігалось до 1917 року. Цю нерозривність політичних і ідеологічних функцій було відтворено в радянській конституції, яка мала статтю (шосту) про правлячий статус лише однієї партії (комуністичної). Необхідність партійного очищення керівники усіх рангів сприймали як вдосконалення візантійської традиції. Якщо візантійському імператору лише трон надавав божественності, а його минуле не мало значення, то кримінальне минуле радянських громадян закривало їм дорогу в партію і до влади. Так легітимізувалась влада. І суспільна свідомість це пам'ятає. Кримінальне минуле одного з претендентів на посаду президента під час виборів 2004 року стало для нього головною перешкодою. Разом із тим кримінальні досягнення “газової принцеси”, відзначені двома президентами, ніяк не заважають їй набувати месіанського статусу. Від сільських бабусь до академіків лунає надія на сакральну особистість, яка “наведе порядок”. У цьому розумінні українська (і російська) суспільна свідомість звільнилась від “тоталітарного минулого” і повернулась до звичайної візантійської традиції.

Ця традиція найбільш виразно виявилася в Центральному макрорегіоні України під час парламентських виборів 2007 року, але й Західний регіон (за винятком Закарпаття) теж віддав перевагу “новій месії”. Це свідчить про зростання ролі Центрального регіону в житті країни і зміщення суперечностей з мовно-конфесійної сфери в сферу соціальних функцій держави. Тим самим цивілізаційний розкол України на “Схід – Захід”, про який писав С.Хантінгтон і який посилили політики в часи “помаранчевої революції”, поділивши Україну на “нашу” і “ненашу”, відходить на другий план. Важливим постає протиставлення “Україна – Європа”.

Це протиставлення вже 17 років хвилює українських політиків і заробітчанин, але предметом професійного соціологічного дослідження воно стало лише в 2005 році, після того, як Україна ввійшла до складу учасників “Європейського соціального дослідження” (European Social Survey – ESS). Було проведено дослідження 10

глибинних мотиваційних типів цінностей, яке виявило значну відмінність змісту цінностей українського (і російського) населення “від аналогічних цінностей населення європейських країн” [1, 228]. До таких цінностей належать “влада” (домінування над людьми і над ресурсами), “гедонізм” (власне задоволення), “стимуляція” (насичене гострими відчуттями життя), “самостійність” (незалежність у прийнятті рішень, творчість), “універсалізм” (захист благополуччя всіх людей, толерантність), “доброзичливість” (позитивне ставлення до людей, з якими часто спілкуєшся), “традиція” (повага до традиційної культури), “конформність” (ухилення від конфліктів), “безпека” (орієнтація на гармонію і стабільність у суспільстві, особистому житті і в стосунках з людьми).

Під час дослідження Україну традиційно поділили на 4 макрорегіони: Центральний, Західний, Східний і Південний, а під час аналізу результатів опитування об'єднали їх у категорії: “збереження” цінності – “безпека”, “конформність” і “традиція”; “відкритість змінам” цінності – “самостійність”, “гедонізм” і “стимуляція”. Це дало змогу дійти висновку, що “середній українець” відрізняється від “середнього європейця” схильністю до “збереження”, високим поцінуванням влади (і багатства, зокрема), та низьким оцінюванням “відкритості змінам” і “доброзичливості”.

Ще цікавіші відмінності ціннісних орієнтацій виявилось під час порівняння регіонів. Так, з'ясувалося, що Центр найвище цінує “доброзичливість”, а Захід не цінує “універсалізм”. Загальний висновок полягає в тому, що найбільші відмінності “існують не між Заходом і Сходом, а між Заходом і Центром України. Жителі Західної України, на відміну від жителів Центру, більше цінують “традицію”, “досягнення”, “гедонізм” і “стимуляцію”, тимчасом як для них менш важливими є “безпека”, “доброзичливість” і “універсалізм” [1, 267]. З'ясувалося, що “розбіжності в цінностях жителів Східних і Західних регіонів зовсім невеликі...і, таким чином, Схід до Заходу ціннісно ближчий, ніж Південь і, тим більше, ніж Центр України” [1, 267].

Щоб виявити витoki цих розбіжностей та їх тенденції соціологічними засобами, потрібно буде здійснити значні додаткові дослідження. Але засобами філософії та культурології вже тепер можна сформулювати деякі припущення щодо перспектив української культури в умовах глобалізації. Якщо абстрагуватись від економічних та геополітичних вимірів глобалізації, концентруючи увагу

лише на інформаційному аспекті, то можливо помітити певну закономірність. Вона полягає в узгодженні “єдиного” і “різноманітного”. Вперше це було сформульовано у вигляді “проблеми Парменіда”, яка проходить через усю європейську історію філософії в онтологічному чи гносеологічному вимірах (проблема універсалій, пантеїзм, емпіризм та раціоналізм, сутність та явище есенція та екзистенція). К.Ясперс писав про “вісь світової історії”, а К.Маркс – про “вільний розвиток кожного як умову вільного розвитку всіх”.

Культурологічний вимір загальнонародської закономірності узгодження “єдиного” і “різноманітного” постає як протиставлення “культурного” “некультурному” серед створеного людьми. Кожна культура є системою артефактів, форм поведінки та уявлень, які забезпечують спілкування людей та спільне освоєння ними природи. В межах цієї системи відбувається боротьба між традиціями і новаціями, “нашим” і “ненашим”. Лише ті утворення, які зрозумілі людям і набрали нормативного статусу (стали програмою поведінки), входять до складу “культури”. Решта відкидається. На рівні первісних культур та ранніх землеробських цивілізацій відкидалися не тільки “чужі” витвори, а й самі носії цих артефактів. На них не поширювалась заборона “не вбий”. Самоназва “тільки ми – справжні люди” типова в первісних культурах. А оцінювання інших як “варварів” (антична традиція) чи “німців” (українська традиція) теж типові у землеробських цивілізаціях.

Лише у грека Македонського, якого виховував Аристотель, причетний до формування “вісі світової історії”, могла з’явитись потреба синтезу Заходу і Сходу. Еллінізм, який здійснив цей синтез, був надзвичайно цікавим культурним експериментом. Настільки цікавим і вражаючим, що терміном “еллінізм” сучасні дослідники процесу глобалізації намагаються примирити прихильників і супротивників глобалізаційних процесів. Якщо чилійський історик Клаудіо Веліз порівнює поширення американського варіанту англійської мови з поширенням “койне” (варіанту грецької) і пропонує термін “елліністична стадія англо-американської цивілізації”, то група дослідників, яка вивчала протягом трьох років процес глобалізації у десяти країнах Сходу і Заходу, насичує цей термін аналізом конкретних глобалізаційних процесів. Розглядаються, зокрема, міжнародна культура провідних ділових і політичних кіл світу (“давоська культура”), клубна культура інтелектуалів,

культура масова, яка охоплює собою рок-музику і комерційні заклади всіх видів, і, нарешті, “масові рухи того чи іншого типу” [2, 15]. Загальний висновок дослідників П.Бергера і С.Хантінгтона, концепція яких була покладена в основу колективного дослідження, полягає в тому, що всі перелічені сфери беруть участь у формуванні глобальної культури і “сприяють незалежності індивіда від традиції і спільноти” [там само].

Цей висновок, на мою думку, засвідчує тенденцію до нав’язування всьому світу західної, зокрема американізованої, культури, а не про еллінізм, який був синтезом Заходу і Сходу.

Як відомо, в часи еллінізму греки зберегли і поширили свою мову, наукові, архітектурні та інші естетичні досягнення. Але водночас запозичили політичні та філософські конструкції Сходу. Полісна демократія виявилась нежиттєздатною в умовах імперії, а східні політичні і релігійні уявлення – цілком адекватними. Уже Олександр Македонський, визнаний частиною жерців сином бога Аммона, запровадив для себе божественні почесті “проскюнесіс” (падати ниць перед правителем). Його полководець Птолемей запровадив у Єгипті культ бога Сарапіса із Малої Азії, ототожнивши його з єгипетським богом Апісом. А греки в цей час могли ототожнювати Сарапіса з Зевсом, Геліосом чи Асклепієм. З метою об’єднання суспільства узвичаюються і релігійні культу правителів. Так, Арсиноя, сестра і одночасно дружина Птолемея Філадельфа, була після смерті оголошена своїм братом одним із божеств Єгипту. Їй було присвячено храм поблизу Олександрії. Незабаром виник культ “божественних брата і сестри”, тобто правлячого тоді Птолемея II Філадельфа і покійної Арсиної. Тут не було нічого незвичного для єгиптян, адже Ізіда і Озіріс теж були сестрою і братом, а фараона вважали сином бога.

Грецька філософія теж радикально змінилася. Замість класичної філософії, яка прагнула бути послідовною і доказовою, з’являються школи стоїків, епікурейців і скептиків, байдужих до онтологічних проблем, до доказу істини. Стоїки запозичують у кініків уявлення про самодостатність добродетності як найвищого блага. “Апатія” стоїків та “атараксія” епікурейців, які передбачали обмеження своїх потреб, несуть на собі явні східні риси, зокрема буддизму. Цікаво, що така філософія відповідала не тільки соціальній розгубленості греків, які опинились у великому світі, в якому не діє

полісна демократія, але й рівню тогочасної науки. Так, у медицині під впливом скептиків склалась емпірична школа, прихильники якої вважали, що причини хвороби непізнавані і достатньо обмежитись спостереженнями за симптомами і випробуванням на практиці різноманітних ліків.

У галузі риторики та історіографії сформувався стиль, який дістав назву “азіанізм” (за походженням багатьох ораторів із Азії). Цьому стилю була властива надлишкова пафосність, декламація із завиванням, як іронічно писав про це Цицерон. А в історіографії намагались ошелешити читача, викликати в нього співпереживання або гнів. Важливою вважали не достовірність подій, а розважальність, що нагадує потреби сучасної масової культури. В період еллінізму було створено багато складних іграшок. Ця увага до ігрового виміру буття відповідала духу еллінізму і була співмірна з сучасними ігровими технологіями, які наповнили не тільки масову культуру, а й професійну (ділові ігри, конкурси).

Еллінізм реалізував закономірність узгодження “єдиного” і “різноманітного” з допомогою еklektизму (грец. *eklekticos* – вибираючий) і синкретизму (грец. *synkretismos* – поєднання). Сам термін “еклектизм” для позначення типу філософствування запровадив Потамон з Олександрії в II столітті. Він дає право країн на основі будь-яких філософських систем будувати власну, яка буде синкретичною. Ось такий постмодерн II століття!?

Друга зустріч Сходу і Заходу відбулася на території Римської імперії. Містичне християнське вчення Сходу зіткнулося з прагматичною римською культурою. Як писав Ніцше, хитрі євреї перевернули шкалу цінностей, оголосивши силу слабкістю, а слабкість силою. І римляни розгубились. Їхні нащадки в Західній Європі протягом 600 років з допомогою інквізиції знищували “різноманіття” на користь “єдиного” правильного вчення. Лише в період Відродження було здійснено віртуальне повернення до античності і запропоновано узгодження “єдиного” і “різноманітного” з допомогою пантеїзму. Власне, ідея пантеїзму у М.Кузанського з’явилась під час дипломатичних контактів з Константинополем. Мабуть, мислителя вразив візантійський досвід поєднання античності з християнством, світської влади – з релігійною і спонукав на проект поєднання католицизму з православ’ям на фоні турецької загрози. Справді, Візантія на той час досягла

небаченого поєднання політичної та ідеологічної складових влади. Символом цього поєднання став трон візантійського імператора, який складався з двох стільців (червоний – для імператора, а золотий – для Ісуса). Візантійський досвід вразив і Київську Русь, яка запозичила звідти християнство, і Московську Русь, яка Москву оголосила “третім Римом”.

Отже, з певною долею умовності, цю другу зустріч Сходу і Заходу можна іменувати “другим еллінізмом”. Якщо “перший еллінізм” започаткував історію людства практичним зближенням раніше автономних землеробських цивілізацій, то “другий еллінізм” спричинив створення двох варіантів індустріальної цивілізації: моністичної східної та плюралістичної західної. Радянський союз реалізував східну модель, якої нині додержується Китай.

Сучасну ситуацію можна називати “постіндустріальною цивілізацією”, “інформаційним суспільством”, “глобалізацією” чи “третім еллінізмом”. Усі назви фіксують збільшення питомої ваги інформаційних процесів, які виходять за межі окремих спільнот і досвіду окремих цивілізацій. Ніхто ще не жив в умовах інформаційного суспільства і не знає, як його регулювати засобами національних держав та права. Навіть пристрасні прихильники глобалізації, яких вона збагачує, стурбовані тим, що “здатність капіталу піти деінде підриває здатність держави здійснювати контроль над економікою” [3, 18]. А нейтральні аналітики і футурологи намагаються збагнути сумісність інформації з приватною власністю, на якій тримається західна цивілізація. Поняття інтелектуальної власності все частіше піддається сумніву, оскільки поширюється на невідчутні, нематеріальні явища, якими можуть одночасно користуватись мільйони людей, не вичерпуючи їх. Оскільки без зростання інформаційної складової стає неможливою будь-яка діяльність, то лише “один цей факт накидає зашморг на шию капіталізму” [4, 366]. Адже капіталістична економіка побудована на законі попиту і пропозиції, який регулює обмежені ресурси. А інформація є необмеженим ресурсом. Звичайно, можливі такі спритні бізнесмени, які можуть вимагати зареєструвати їх право на нуль чи алфавіт. Але це вже буде повним безглуздом.

Тому вважати західну модель цивілізації єдино правильною буде некоректно і з інформаційного (культурологічного), і з філософського погляду, який передбачає “єдність різноманітного”.

Українська культура в умовах глобалізації ще може реалізувати своє різноманіття, історичне та регіональне.

Література

1. *Магун В., Руднев М.* Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами // Украинское общество в европейском пространстве . – К., 2007.
2. Многоликая глобализация. – М., 2003.
3. *Сорос Дж.* Про глобалізацію. – К., 2002.
4. *Тоффлер Э.* Революционное богатство. – М., 2008.
5. *Шинкарук В.И., Иванов В.П.* Введение // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – К., 1988.